

OILA RAVNAQI O‘ZBEK XALQINING MA’NAVIY MEROSINI TA’MINLOVCHI TARBIYA MASKANIDIR

Yoqubova Gulhayo Erkin qizi

QarshiDU Psixologiya ta’lim yo’nalishi 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada oilaning ijtimoiy institut sifatida rivojlanishi, oilaviy munosabatlar, oilaviy turmushning asosiy maqsadi, farzand tarbiyasida otaonaning o’rni, bolaning shaxs sifatida o’zini anglashi hamda sharq mutaffakkirlarining oilada farzand tarbiyasi to’g’risidagi fikrlari mujassamlashgan.

Kalit so’zlar: Oila, fenomen, ota-ona, farzand, tarbiya, shaxs, munosabat, xalq, millat, ma’naviy meros, qadriyat, xulq-atvor, o’z-o’zini anglash,

Keywords: Family, phenomenon, parents, a child, upbringing, person, relationship, nation, spiritual heritage, ceremonial, behavior, self awareness.

Oila fenomeni dunyodagi eng umrboqiy qadriyatlardan biri hisoblanadi. Oila insoniyatning ibtidoiy hayotidan madaniylashgan, sivilizatsiyalashgan hayotga o’tishini ta’minlagan eng muhim omillardan biri. Oila o’ziga xos ijtimoiy institut sifatida juda uzoq tarixiy davrni bosib o’tganligi va takomillashganligi bilan ijtimoiy ahamiyati hamda vazifalari ortib boradi. Oila doimo rivojlanib boruvchi, takomillashuvchi, yangi mazmun, mohiyat bilan boyib boruvchi maskan bo’lib, dunyoda birorta inson o’zini oilasiz tasavvur eta olmaydi. Shuning uchun ham oila fenomeniga qiziqish katta.

Oila ijtimoiy insitut sifatida, insoniyatning ongli hayoti bilan qadam baqadam mavjud, hamda juda qadimiy tarixga ega bo’lsada, biroq uni shakllantirish, rivojlantirish, birlashtirish, jipslashtirish, oila a’zolarining yagona maqsad sari safarbar etishning yagona tashxisi hozirgacha ishlab chiqilmagan. O’zbek milliy xarakterida oilaning buyuk qadriyat ekanligini e’tiborga olgan holda uning mustahkamligi va sofliqini saqlab qolish barchamizning burchimiz ekanligini to’liq anglab yetish eng muhim masala bo’lib hisoblanadi.

Oila va oilaviy munosabatlar ayniqsa, ota-ona va farzandlarning o’zaro aloqalari jamiyat yuzaga kelgan ilk davrlardan buyon eng muhim muammolardan biri bo’lib kelgan. Jamiyat rivojlanib borgan sari bu muammoning ahamiyati yanada ortib boraveradi. Chunki insoniyat tomonidan erishilgan yutuqlar aynan, oila muhitida ota-ona va farzandlar munosabatlari tizimida boshqa har qanday ijtimoiy insitutlar orasidagi uzviylik sifatida olib qaralganda ko’proq darajada o’zlashtiriladi va

an'anaviy ma'naviy meros tarzida avloddan avlodga o'tadi. Shunday ekan, u yoki bu jamiyat xalq va millatning istiqboli ko'p jihatdan shu munosabatlarning holatiga bog'liq. Buning uchun oiladagi ichki muhitning har tomonlama sog'lom, ma'naviy mustahkam bo'lishiga erishish lozim.

Oila inson uchun muqaddas maskan, kishilik jamiyatining ijtimoiy poydevoridir. Oilaviy turmushning asosiy maqsadi- bu farzand ko'rish orqali shaxslararo munosabatlar ahvolini qayta tiklash, shuningdek, avlodlar bilan ajdodlar vorisligining davomiyligini hamda yer yuzida insoniyatning tarixiy taraqqiyotini ta'minlashdan iboratdir. Darhaqiqat oila-har bir shaxsning ilk yoshligidan boshlab shakllanuvchi insoniy fazilatlar, ezgu-istaklar, qadriyatlar, ming yillar davomida tarkib topuvchi o'zbek xalqining ma'naviy merosi ravnaqini ta'minlovchi tarbiya maskanidir.

Oilaviy munosabatlarni qadimgi xalqlardan qolgan muqaddas diniy manbalarda, o'zbek xalqining og'zaki ijodiyotida, sharqning buyuk mutafakkirlari asarlarida, o'zbek xalqning shaxslararo munosabatlardagi odob-ahloq qoidalari, meyorlari, insoniy fazilatlar mohiyati to'g'risidagi qimmatli manbalarda ham uchratish mumkin.

Aqlan yetuk, ahloqan pok, jismonan baquvvat farzandlar esa yaxshi oilalarda kamol topadi. Shuning uchun ham oilada sog'lom ma'naviy, ahloqiy muhitni vujudga keltirish va uni mustahkamlash umumdavlat ahamiyatiga molik masaladir. Chunki ijtimoiy hayotda yuz beradigan barcha o'zgarishlar, ya'ni undagi yutuq va kamchiliklar murakkabliklar va ziddiyatlar oilada o'z aksini topadi. Shunga ko'ra oila va oilaviy tarbiya masalalari har doim ham dolzarb muammo sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, bola shaxsida o'z-o'zini anglashning tarkib topishida ota-ona tomonidan berilayotgan tarbiyaning ta'siri muhimligi alohida ahamiyatga ega.

Ota-onalarning bolaga munosabati o'zining o'ziga munosabatidan oldin keladi, uning boshqalar tomonidan anglanishi o'zini o'zi anglashdan oldin keladi. Boshqalar munosabatlarning ichki kechinmalarga o'tishi odamlar bilan o'zaro ta'sirlashuv va birgalikdagi faoliyat jarayonida amalga oshadi. Biroq boshqaning fikrini qabul qilish fenomenining ahamiyatiga doir ikkinchi nuqtai nazarga ko'ra, to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirish emas, balki boshqa odamlarning munosabatlariga tayanib, o'zini baholash, o'ziga munosabatini shakllantirish qobiliyatining yuzaga kelishidan iboratdir.

Boshqa odamlar baholarini o'zlashtirishning quyidagi yo'llari mavjud: to'g'ridan-to'g'ri so'zli shakl va xulq-atvor shakli. Mazkur mexanizmlar bolani tarbiyalayotgan kattalar tomonidan tarbiyaviy maqsadda ongli ham, ongsiz holda ham ishga tushirilishi mumkin.

O'zini o'zi anglash va baholash jarayoni xususiyatlarini o'rganish bo'yicha O'zbekiston psixologiya fanida ham muayyan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lib, ularda o'zini o'zi baholash jarayonining ijtimoiy-psixologik omillari,

o'smirlarning o'zini o'zi baholashiga oilaviy muhitning, o'rtoqlari davrasining, maktab ta'limining, ota-onaning va nihoyat shaxsga xos bo'lgan individual-psixologik xususiyatlar, ya'ni intilishi, maqsadlari va hayotiy pozitsiyalarining o'rni masalasi ilmiy tahlil qilishga harakat qilinadi.

Professor V.M.Karimovning tadqiqotlarida oila bola shaxsining shakllanishi va uning ijimoiylashuviga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi deb ta'kidlanadi. Shu bilan bir qatorda uning ko'rsatishicha, boladagi o'zi to'g'risidagi barcha tasavvurlarning shakllanishida u tarbiyalanayotgan oiladagi munosabatning xususiyatlari, oila tiplari va ota-onalik maqomlarining ular tomonidan qay darajada anglanishining roli kattadir.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida oila va oilada farzand tarbiyasiga katta e'tibor berganlar. Zero yosh avlod tarbiyasi insoniyatning kelajak taqdirini belgilaydigan, ularni ijobiy mezon bilan qurollantiradigan sifatlar bo'lganligi uchun ham mutafakkirlar bu muammoni hal qilishga harakat qilib kelganlar. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad Qoshg'ariy, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Umar Xayyom, Ahmad Yugnakiy, Husayn Voiz Koshifiy kabi mutafakkirlarning qator asarlarida bolalarni oilada tarbiyalash masalalariga doir ma'lumotlar keltirilgan.

Abu Nasr Forobiyning uqtirishicha insonning barcha qobiliyat va fazilatlarini ikki tomonga ega. Birinchisi tug'ma irsiy tabiiy hislatlar bo'lsa, ikkinchisi tajriba, amaliyot, sharoit ta'sirida tarkib topadigan hislatlardir. Shuningdek bola tarbiyasida bir-biri bilan bog'liq bo'lgan hislatlarni hisobga olish lozimligini ta'kidlaydi.

Oilada bola tarbiyasi masalasi Abu Bakr Muhammad ibn Al-Abbos Al-Xorazmiy qarashlarida ota-onalar ikki xil, tug'ilish otasi va ta'lim berish otasi: birinchisi jismoniy hayot sababli ikkinchisi ruhiy hayot sababli. Shunga ko'ra ularni uzviy birlikda olib qarash tarbiya ishida muhim ahamiyatga molikdir. Uning, "Zamondan yaxshiroq muallimni insondan yaxshiroq ta'lim oladigan o'quvchini ko'rmadim" degan so'zlaridan bir tomondan ijtimoiy muhitni bola tarbiyasi uchun hal qiluvchi ta'sirini anglasak, ikkinchi tomondan inson shaxsi ta'lim natijasida kamolotga erishib borishi mumkinligini sezamiz.

Beruniy ota-onalarga qarata bolaning mo'tadillikda saqlashni tavsiya etadi. Bunga asosan qattiq g'azablanish, qo'rqish va xafalikdan, uyqusizlikdan saqlash orqali erishilishini aytib, ularni hohlagan va foydali narsasini topib berishga, sevmagan narsasidan uzoqlashtirishga harakat qilish kerakligi uqtiriladi. Ota-onaning bolaga turli munosabati turlicha xulqlarni keltirib chiqaradi. Yaxshi xulqlarning paydo bo'lishi, bola ruhiyatiga ta'sir qilibgina qolmasdan, uning fiziologik o'sishiga ham yordam beradi. Yomon xulq esa turli mijoz buzilishlariga olib keladi. Aksincha bola organizmidagi o'zgarishlar uning ruhiyatidagi xatti-harakatidagi o'zgarishlarni keltirib

chiqaradi. Mutafakkir bola xulq-atvorining mo‘tadilligi natijasida tan va ruh sog‘lomligi kelib chiqishini ham ilmiy asoslab beradi.

Ibn Sino oilada bola tarbiyasi ancha murakkab va nozik bo‘lib, uni bolaning yoshligidan boshlash va izchillik bilan olib borish lozimligini uqtiradi. U ona allasining tarbiyaviy ahamiyati haqida to‘xtalib “Alla” ikki vazifani bajaradi deydi. Birinchisi uni tebratish orqali bolaga jismoniy orom bag‘ishlaydi; ikkinchisi beshikni bir maromda tebratishdan onaning mehri jo‘sh uradi, bolasiga bo‘lgan muhabbatidan onaning orzu umidi yurak turidan silkinib chiqadi. Bu o‘ziga xos qo‘shiq bolasiga qasidadek yangraydi va u farzandining murg‘ak qalbiga butun shuuriga singib boradi. Shu tarzda bolada o‘zi anglamagan holat paydo bo‘ladi. U asta-sekin bu yorug‘ olamni anglay boshlaydi. Ana shu anglashdan o‘rganish boshlanadi. Xuddi shu o‘rganish tarbiyalanishdir. Zotan o‘rganish sezishdan kelib chiqadi. Ibn Sino ana shu holatga e‘tiborni qaratib “yosh bolaning sezgirlik quvvati katta odamga teng keladi” degan fikrni bildiradi.

Alisher Navoiy “Qutadg‘u bilig” asarida bola tarbiyasi haqida to‘xtalib, shunday deb yozadi: “Farzand qanchalik bilimli, aqlli, hushli bo‘lsa, ota-onaning yuzi shunchalik yorug‘ bo‘ladi”. U bola tarbiyasida otaning ma’suliyatiga asosiy e‘tibor beradi. “Kimning o‘g‘il qizi erka bo‘lsa –deb yozadi u - unga shu kishining o‘zi mungli bo‘lib yig‘laydi. Ota bolani kichikligida bebosh qilib qo‘ysa bolada gunoh yo‘q barcha jafo otaning o‘zida. O‘g‘il – qizning xulq-atvori yaramas bo‘lsa, bu yaramas ishni ota qilgan bo‘ladi. Ota bolalarni nazorat qilib turli hunarlarni o‘rgatsa, ular ulg‘aygach o‘g‘il qizim bor deb sevinadi, o‘g‘il qizga hunar va bilim o‘rgatish kerak, toki bu hunar bilan ularning fe‘l-atvorlari go‘zal bo‘lsin”. Bola asta-sekin hunar o‘rganib hayotdan ta’lim olib, bilimdon bo‘ladi, chinakam insoniy go‘zallikka erishadi.

Oilada bola tarbiyasi buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy merosida ham munosib o‘rinni egallaydi. U o‘zining qator asarlarida ta’lim-tarbiya masalalari umuminsoniy g‘oya ekanligini o‘rtaga tashlaydi. Uning fikricha jamiyatning yetukligi uning taqdiri va kelajagi yoshlar kamoloti bilan bog‘liqdir, shunga ko‘ra bola tarbiyasi ota-onalar oldida turgan olijanob vazifadir.

Alisher Navoiy ota-onalarning yaxshi sifatlarini ulug‘laydi. Bunday sifatlarning ularda jamuljam bo‘lishi bola tarbiyasida muhim rol o‘ynashini ko‘rsatib o‘tadi. Masalan uning xotinlar haqidagi fikrlari diqqatga sazovordir: “Yaxshi xotin deydi Navoiy – oilaning davlati va baxti uning osoyishtaligi, undan uy egasining xotirjam va osoyishtaligi, undan husnli bo‘lsa ko‘ngil ozig‘i, xushmuomala bo‘lsa jon ozig‘idir. Oqila bo‘lsa ro‘zg‘orda tartib-intizom bo‘ladi. Beandisha shallaqi bo‘lsa ko‘ngil undan ozor chekadi, yomonlik axtaruvchi bo‘lsa, undan ruh azoblanadi. Agar mayxo‘r bo‘lsa uy obodligi yo‘qoladi, aqlsiz bo‘lsa oila rasvo bo‘ladi”. (10)

Davoniy ota-onaning bola tarbiyalashdagi uning dunyoqarashini tarkib

toptirishdagi rolini alohida ta'kidlagan. Uning e'tiqodiga ko'ra bola tarbiyasida ota ham ona ham teng ishtirok etishi, ikkovi ham barovar ma'suliyat sezishi lozim. Ota bolaning go'zal fazilatlarini egallashiga, sevgan kasbini puxta o'rganib olishga yordam ko'rsatishi, kamolotga yetishini, ilm-fan kasb-hunarni egallashi uchun moddiy baza hisoblangan oziq-ovqat, kiyim-kechak, kerakli buyum va jihozlarni yetkazib berish ustida ham bosh qotirishi kerak. Davoniy otaning bola tarbiyasidagi roliga katta baho bersa ham, baribir, tarbiya masalasida asosiy qiyinchilik onaning zimmasiga tushadi, deb hisoblaydi. Chunki u homiladorlik mashaqqatini, tug'ish azobini boshdan o'tkazadi. Ona bolaning yashashiga sabab bo'ladigan, birinchi quvvatni o'z badanidan beradi, uzoq vaqt ehtiyotkorlik bilan asraydi, bola tarbiyasi bilan shug'ullanadi va o'zining cheksiz mehr-shafqatini bolaga fido qiladi.

Ota-ona bolaga birinchi o'rinda oddiy ahloq normalarini singdirishga yurish, turishi, yeyish, ichish, qoidalariga o'z qilmishi uchun ma'suliyat sezishi yomon qiliqlari uchun uyalishga o'rgatishi lozim. Shunday qilib, Davoniy bolalarning tarbiyasi bilan shug'ullanish ota-onalarning asosiy burchi ekanligini qayd etadi.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, oila va uning ma'naviy merosi shaxsga oilada beriladigan ta'lim-tarbiya o'ziga xos bo'lib, bu jarayonda asosiy ta'sir obyekti sifatida ota-onaning o'rni beqiyosdir. Shu bois, bola shaxsining kamolotida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni tarkib topishida oila va oilaviy tarbiyaning muhim o'rin egallashini yanada takomillastirib borishda o'zbek xalqining ma'naviy merosidan unumli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Abdurauf Fitrat "Oila" T.: "Ma'naviyat" 2000. 112-bet.
2. Abu Nosr Farobiy "Fozil odamlar shahri" T.: 1993. 224-bet.
3. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub". Tanlangan asarlar to'plami 13t, T.: 1996. 224-bet.
4. "Buyuk siymolar va allomalar 2-kitob nashrga tayyorlovchi Xayrulayev M.
5. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi T.: 2006 172 bet
6. Uzoqov X., G'oziyev E, Tojiyev A "Oila etikasi va psixologiyasi" T.: "O'qituvchi" 1992.